

Cărțile și lectura la sfârșitul perioadei comuniste. Biblioteca de acasă

Drd. ANA-MARIA GAJDO
Sapienza Università di Roma,
Italia

Abstract

Books and Reading at the End of the Communist Era. The Library at Home

This paper aims to draw attention to a social phenomenon: reading as defying communist authorities, as a way to escape from the reality of the communist regime, as one of the few ways to gain access to what is happening in the world, to information. Authoritarian regimes always have declared war to the books and this war often meant the burning of the books. Why so much hatred against books? Because they bring „ideas of force,” models, allow comparisons and the totalitarian regimes do not like comparisons, they should be the „absolute” model. In the late 80's, communist censorship was not so vigilant. Prohibited books were on the market. Romanians were reading books banned by the authorities and in every house there were special places for their storage, away from the eyes of visitors. Each library at home has become an institution in itself, with clear rules for loan and storage. I believe that a whole generation of intellectuals was formed during the communist era, by the „forbidden reading.” Also, the home library phenomenon could explain, along with other ways of „resistance through culture,” how were returned at the rightful place, the forbidden books.

Keywords: *forbidden books, communism, home library, elites, censorship*

De la bun început consider necesară o clarificare: abordarea mea este una a observatorului, a cititorului. Vă prezint punctul de vedere al omului de acasă, nu al celui care a lucrat sau lucrează într-o bibliotecă. Și, mai degrabă, este observarea unui fenomen social: lectura ca sfidare a autorităților comuniste, ca evadare din realitatea regimului comunist și ca una din

puținele modalități de a avea acces la ceea ce se întâmpla în lume, la informație.

Regimurile autoritare - fie că vorbim despre dictaturile sud-americane, naziști, comuniști, fie că vorbim despre talibani - au declarat război cărților considerate a nu corespunde ideologiilor puterii; iar acest război a însemnat cel mai adesea arderea cărților. Obiceiul este consemnat încă din anul 411 a.Chr., când scrierile lui Protagoras au fost arse. De ce atâta ură împotriva cărților? Pentru că ele aduc „*idei de forță*,” modele, permit comparații, iar regimurilor totalitare nu le plac comparațiile; ele trebuie să fie modelul absolut. „*Regimurile totalitare ne cer să nu gândim și, drept urmare, interzic, amenință și cenzurează (...)* În astfel de împrejurări, cei care citesc nu pot fi decât subversivi.”¹

Cei care formau elita românească înainte de al doilea Război Mondial și imediat după aceea, până la preluarea puterii de către comuniști, au lăsat moștenire și cărți valoroase. Stelian Tănase susține că „*ocupația sovietică din anii '40 a avut drept principală victimă vechea clasă politică. Înaintea intelectualității, burgheziei, birocratiei vechiului regim.*”² Dar nu este vorba numai de clasa politică, ci de o întreagă elită educată, o societate îndreptată mai degrabă către valorile Occidentului. „*Sloganul “totul este politic” era un instrument de a subordona societatea, de a nu lăsa nici un segment în afara controlului partidului unic.*”³

Moștenirea culturală nu a putut fi distrusă de comuniști. Și nici cărțile care nu erau pe placul noilor conducători nu au ajuns să fie toate distruse, confiscate. Cumva, o parte din aceste cărți au supraviețuit și au ajuns să fie citite de generațiile următoare, cu multă precauție. Sunt oameni care s-au format citind o astfel de literatură interzisă.

Referindu-mă la sfârșitul perioadei comuniste, am în vedere comunismul românesc. Mai exact, la cărțile și lectura anilor '80, în România. Este perioada în care, „din greșeală” sau printr-o ironie, prin fisuri ale cenzurii, apar volume care par că „scapă” vigilenței autorităților comuniste,

¹ Alberto Manguel, *Istoria Lecturii*, București, Editura Nemira, 2011, p. 34.

² Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec - Elite și societate*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 40-41.

³ *Ibidem*.

în ciuda faptului că dictatorul N. Ceaușescu și-ar fi dorit ca românii să nu citească decât lecturi despre „*omul nou*” și „*trecutul nostru de glorie*.” „*Așa cum au știut sutele de dictatori, o mulțime analfabetă este mai ușor de stăpânit - analfabetă în sensul de lipsită de posibilitatea de informare - n.n. Puterea absolută pretinde ca toate lecturile să fie oficiale - iar noi am avut parte de o „istorie oficială! n.n. - În locul bibliotecilor pline cu opinii, cuvântul dictatorului trebuie să fie de ajuns.*”⁴

Indiferent de profesie, de locul ocupat în ierarhia socială, românii aveau acces la cărți interzise sau, mai corect spus, puteai găsi, dacă știai unde să cauți, o carte anume.

Mai mult, odată editate, cărțile care scăpau cenzurii ajungeau într-un fel sau altul la cititori, care formau o familie, un fel de confrerie, dacă vreți: fiecare avea impresia că deține un mic secret, că are acces la ceva ocultat, deși publicul unei singure cărți era relativ mare.

Înainte să încerc să răspund la întrebarea „*de ce citeau românii și mai ales cât și ce anume citeau înainte de 1989,*” mă voi referi la acest concept - **biblioteca de acasă**. Biblioteca de acasă nu însemna o simplă colecție de cărți, lucrări adunate pe o anumită temă sau preferințe, ci a căpătat o formă de instituționalizare. În sensul că și acasă existau „fondurile secrete,” adică acele cărți care nu trebuiau nici măcar văzute de eventualii vizitatori și cu atât mai puțin împrumutate. Chiar și în cazul în care aveai încredere în cel căruia îi împrumutai cartea interzisă, exista posibilitatea ca o terță persoană să remarce volumul „neagreat” la cel căruia i-l împrumutai și, în acest fel, să fii „expus.” Asta pentru că fiecare volum din colecțiile particulare era, de regulă, semnat și datat „*ex libris*.” Apoi, existau mici registre - chiar dacă nu aveau o formulă anume sau un standard - în care se nota cui a fost împrumutată cartea și la ce dată. Putea fi trecut un simplu prenume, ideea era să știi cui i-ai dat volumul. Ca o formulă magică era rostit acel „*dar nu o mai dai nimănui,*” care ar fi trebuit să garanteze că secretul „tranzacției” nu va fi divulgat. În schimb, unele volume circulau chiar și ani de zile, de la cunoștință la cunoștință, până să se reîntoarcă la posesor. Exista chiar și un fel de „amendă” pentru că un volum nu era returnat la timp: prietenul nu

⁴ Alberto Manguel, *op. cit.*, p. 323.

mai putea să sperie că va avea acces la biblioteca de acasă. Chiar și modalitatea de a depozita cărțile indica un fenomen, culmea!, valabil în majoritatea bibliotecilor de acasă: cărțile interzise erau așezate în alte spații decât cele unde primeai vizitatorii, pe raft, dar undeva pe rândurile din spate sau în locuri greu accesibile. Pe rândurile din față întotdeauna erau așezate cărțile „nevinovate.”

De ce se spune că românii citeau mai mult înainte de 1989? La nivelul observației empirice apare ideea că nu ar fi fost ceva mai bun de făcut, în sensul că nu aveai foarte multe variante la îndemână pentru a-ți ocupa timpul liber. Alți cercetători spun că era o modalitate de a avea acces la informație: idei filosofice, psihologice, „*ale științelor renegate*” de regimul comunist, idei care își făceau loc în cărți, în beletristică.

Fără a face foarte multe referiri la cenzura comunistă - pentru că literatura ultimilor ani privind acest domeniu este bogată -, am să mă refer strict la cenzura anilor '80 și la lectura interzisă în această perioadă. Deși, oficial, cenzura a fost desființată în 1977, prin dizolvarea Comitetului pentru Presă și Tipărituri, cei care au făcut parte din acest comitet au ocupat funcții de conducere în media și edituri unde și-au continuat activitatea: „*cenzura s-a perpetuat constant printr-un proces de filtru social.*”⁵ Printr-un sistem complicat al referatelor, un manuscris trecea prin mâinile mai multor cenzoari care decideau în acest fel dacă lucrarea va deveni sau nu o carte:⁶ nu se acceptau referiri la religie, cuplul prezidențial și chiar erau interzise sau recomandate să se evite cuvinte precum: întuneric, frig, foame, cruce, preot etc.

De exemplu, conform unui fotodocument⁷ care ar fi fost adresat Inspectoratului Școlar al Județului Sălaj, datat 21 noiembrie 1985, se arată că, în conformitate cu o adresă a Consiliului Culturii și Educației Socialiste,

⁵ Tiberiu Troncoț, *România comunistă. Propagandă și cenzură*, București, Editura Tritonic, 2006, p. 183.

⁶ Marian Petcu, Cap. *Regimul cenzurii în România*, în *Puterea și cultura - O istorie a cenzurii*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 181-182.

⁷ <http://vasilegoea.wordpress.com/2011/07/15/carti-interzise-o-lista-din-1985/>

se cerea retragerea în termen de 15 zile din bibliotecile școlare și din cataloagele de lectură a cărților lui Florian Tucă - ***In memoriam, Itinerar eroic*** (Editura Militară, 1971), ***Ademenirea*** lui Romulus Zaharia (Editura Dacia), ***Saturnalii*** (Editura Albatros) semnată de Corneliu Vadim Tudor, ***Drumul cavalerilor*** de Dragomir Horomnea⁸ sau ***Fariseii lui Iehova*** de Teodor Ardelean (Editura Politică).

În 1987, în fondul S al Bibliotecii Centrale de Stat (actuala Bibliotecă Națională a României) existau 26.549 de cărți.⁹

Ce citeau românii? În principiu citeau toți relativ aceleași cărți, aveau acces la titlurile comune ale celor aproximativ 18 edituri românești, controlate de autorități. În articolul ***Cărțile bune, evadarea din comunism***, Ioana Calen menționează că „într-o perioadă în care regimul politic încerca să pună stăpânire pe gândurile oamenilor, lectura era privită ca o evadare.” Criticul Paul Cernat¹⁰ menționează că „romanul lui Marin Preda „*Cel mai iubit dintre pământeni*” a fost probabil cel mai mare hit literar din perioada comunistă: Oamenii au luat cu asalt librăriile, veneau la coadă cu noaptea în cap și așteptau zile în șir pentru pachetul de cărți care conținea volumul, se crede că din cauza acestei cărți a și fost asasinat. Librării țineau romanul pe sub tejghea și îl vindeau cu șpagă de la cunoștințe la suprapreț.” De asemenea, cărțile lui Mircea Dinescu, Ana Blandiana sau Adrian Păunescu erau, în ultimii ani ai deceniului '80, lecturi interzise. Iar adolescenții, și nu numai ei, citeau colecția ***Anticipația***. Apoi erau colecțiile Biblioteca Pentru Toți, colecțiile cărților semnate Jules Verne, ***Cireșarii***, ***Toate pânzele sus***, cărți care au atins recorduri de vânzări. Copiii și tinerii citeau cărțile recomandate în Bibliografia Școlară. Apoi erau cărțile din Colecția Arcașul sau Romanul Secolului XX. De exemplu,

⁸ „Primul volum al romanului *Drumul Cavalerilor* (1983) îi aduce autorului sancțiuni și persecuții din partea autorităților, acestea considerând cartea un act grav de denigrare a regimului socialist și a „Epocii de Aur.” http://www.crispedia.ro/Dragomir_Horomnea

⁹ Alex. Ștefănescu, ***Din „realizările” regimului comunist - Cărți interzise***, în ***România Literară***, nr. 50 din 2004, disponibil online la adresa: http://www.romlit.ro/din_realizările_regimului_comunist_-_cri_interzise

Colecția Romanul Secolului XX a Editurii Univers a fost inițiată în anul 1969 și a apărut fără nici o întrerupere timp de 43 de ani. În această colecție au fost publicate marile romane ale literaturii universale, cum ar fi Gabriel García Marquez - *Un veac de singurătate* și *Toamna patriarhului*, Ernesto Sabato, William Faulkner, Saul Bellow - *Darul lui Humboldt* etc. Chiar și unele cărți ale lui Eliade, care fuseseră interzise imediat după instalarea regimului comunist, puteau fi găsite.

Imediat după 1989 - când a început „recuperarea” scriitorilor români din exil sau, pur și simplu, a scriitorilor interziși, a unor personaje istorice importante, care nu au avut până atunci loc în cărți, a cărților care ar fi trebuit să dispară, a cărților cenzurate, a fragmentelor care nu fuseseră până atunci publicate, a memorialisticii - a apărut un alt fenomen: cel al cititorului care nu mai avea repere. Dincolo de aceste recuperări, au început să apară scrieri „bizare,” lipsite de valoare, care au făcut ca pentru o vreme publicul să cumpere titluri care promiteau dezvoltări, acces la lucruri, oameni și valori până atunci interzise, dar care nu spuneau, în fapt, nimic. „*Literatura proastă trebuie totuși denunțată ca literatură proastă, nu pentru a-i pedepsi pe autori, ci pentru a împiedica instaurarea confuziei de valori.*”¹¹ Există chiar și cărți care adună titluri ale cărților „proaste,” cum este un volum apărut în 2009 despre 250 de cărți proaste, *Cum te poți rata ca scriitor*.¹²

O carte era interzisă înainte de 1989 dacă avea subiecte politice, antropologice, sociologice, dacă făcea trimiteri la concepte cum ar fi, de exemplu, democrație sau religie, iar scriitorul era privit ca un erou, el era modelul „*rezistenței prin cultură.*” Așa cum se întâmpla și în cazul altor lucruri,

¹⁰ Ioana Calen, *Cărțile bune, evadarea din comunism*, în Revista *Capital*, noiembrie 2009, disponibil online la adresa: <http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/cartile-bune-evadarea-din-comunism-128685.html>, ultima accesare: noiembrie 2013.

¹¹ Alex Ștefănescu, *Cărți proaste*, în *România literară*, nr. 23/2006, disponibil online la adresa: http://www.romlit.ro/cri_proaste

¹² Idem, *Cum te poți rata ca scriitor - Câteva metode sigure și 250 de cărți proaste*, Editura Humanitas, București, 2009.

românii nu aveau teoretic cum să își cumpere o Biblie, dar, cu toate acestea, toți bunicii din vremea mea aveau una, sau cel puțin o carte de rugăciuni.

Cum puteai face rost de cărți rare sau interzise? Am adunat câteva mărturii:

1. Marian Petcu, coordonator și unul dintre autorii lucrării **Cenzura în spațiul cultural românesc** (București, 2012): „Rămăseseră fonduri personale. Dacă știai că o persoană are memoriile reginei Maria, cu discreția totală împrumutai, dădeai înapoi. Cei care aveau relații în străinătate mai puteau aduce. Există obiceiul copierii manuale: anumite pasaje, anumite versuri. De exemplu, la un moment dat, sunt interzise câteva poezii ale Anei Blandiana. Dar au ajuns în mediul studentesc. Și atunci, cu hârtie indigo, copiativă, scriai în cinci exemplare. Eu le-am primit de la o prietenă de la ASE. Le-am primit și la rândul meu le-am copiat și le-am trimis mai departe. Sigur că exista cenzura corespondenței, dar nu mi s-a întâmplat nimic (...) Cărți în limbi străine se găseau mai greu, în centrele universitare mari sau la bibliotecile de pe lângă ambasade. Au fost și anumite mode, în anii '70, chiar '80, cu literatura din America Latină, cu cartea SF. Nu am trăit chiar cu capac deasupra, dar totul era controlat, până la nuanțe. Oamenii găseau eschive, debușeuri. Cămașa asta a cenzurii nu era perfectă, mai erau și fisuri.”¹³

2. Criticul și istoricul literar Ion Bogdan Lefter:¹⁴ „(...) exista și soluția „pe sub tejghea,” adică a complicității cu vânzătoarele (întotdeauna femei!), care, cunoscându-te, îți dădeau toate cărțile noi pe care le cereai, căci păstrau pachete special pentru asemenea situații. În ce mă privește, cumpăram noutățile lansate de Cartea Românească direct de la librăria editurii sau de la depozit (...) La rândul ei, Librăria

¹³ Marian Petcu, conferențiar doctor la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării a Universității din București, citat de Andreea Dogar în articolul **Dușmanul din raft: ura împotriva cărții în comunism**, în **Evenimentul Zilei**, 24 decembrie 2009, disponibil online la adresa <http://www.evz.ro/detalii/stiri/dusmanul-din-raft-ura-impotriva-cartii-in-comunism-880669.html>, ultima accesare: octombrie 2013.

¹⁴ Ion Bogdan Lefter, **Despre piața de carte în comunism**, în **Revista Capital**, 30 noiembrie 2009, disponibil online la adresa: <http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/comentariu-ion-bogdan-lefter-despre-piata-de-carte-in-comunism-128721.html>

Eminescu era în anii '80 mult mai mare decât astăzi (...) Treceam la intervale regulate și stăteam de vorbă cu directoarea, o doamnă cu bune cunoștințe despre lumea cărților (...) iar de sus, de la stand, mă aprovizionam cu cărți de pe teighe sau „de dedesubt” una dintre librărese (...) Cozi în fața librăriilor sau - mai ales - în interior au fost doar pe la mijlocul și către finele anilor '80, atunci când erau puse în vânzare cărți atrăgătoare, din categoriile bine vândute: traduceri noi de literatură occidentală, mult mai puțin numeroase decât azi, deci mai râvnite, sau best-seller-uri autohtone, gen „Delirul” ori amintitul „Cel mai iubit dintre pământeni” ale lui Marin Preda.”

3. Profesorul Mircea Vasilescu:¹⁵ „Rolul consumatorilor de cultură a fost foarte important în problema rezistenței prin cultură de dinainte de '89 (...) La Piața Obor, veneau duminica oameni care vindeau cărți. „Cel mai iubit dintre pământeni” nu se aducea niciodată. Se puneau doar un cartonaș pe care scria numele și prețul. La fel, Eliade cu „Istoria ideilor și credințelor religioase.” Erau cărți prea prețioase ca să le aduci la târg și să le pui pe teighe. După care negociai cu omul și te întâlneai ulterior cu el să îți dea cartea.”

Profesorul Mircea Vasilescu consideră că publicul educat de dinainte de 1989, cel care citea cărțile interzise a constituit, după '90, un fel de bază a societății civile. Tema este continuată și de Dan C. Mihăilescu,¹⁶ care a avut ideea să scrie o carte despre cărțile care au format oamenii generației sale: „Nimeni nu s-a împănuit că ar fi citit, vezi Doamne, Kant și Hegel la 10 ani. În schimb, la nouă bărbați din 19, apare «Insula misterioasă» a lui Jules Verne. Pe urmă, apar masiv

¹⁵ Mircea Vasilescu este un eseist, critic, istoric literar, jurnalist și traducător, profesor la Universitatea din București. Citat în articolul ***Piața neagră a culturii în comunism / În vremurile în care Cel mai iubit dintre pământeni era prea important pentru a sta pe teighe*** de Cosmin Navadaru, HotNews.ro, 30 martie 2011, disponibil online la adresa: http://life.hotnews.ro/stiri-prin_oras-8460040-piata-neagra-culturii-comunism-vremurile-care-cel-mai-iubit-dintre-pamanteni-era-prea-important-pentru-sta-teighe.html, ultima accesare: noiembrie 2013.

¹⁶ Dan C. Mihăilescu, ***Cărțile care ne-au făcut oameni***, București, Editura Humanitas, 2011. Interviu pentru Ziarul ***Gândul***, 6 ianuarie 2011, ***Ce cărți i-au făcut oameni pe Dan C. Mihăilescu, Andrei Pleșu și Gabriel Liiceanu***, disponibil online la adresa: <http://www.gandul.info/magazin/ce-carti-i-au-facut-oameni-pe-dan-c-mihailescu-andrei-ple-su-si-gabriel-liiceanu-7869064>

basmele: frații Grimm, Ispirescu, Andersen, Ion Creangă, lucru tare frumos într-o epocă în care minunata „instituție” care erau bunicii - cei care ne citeau povești la gura sobei - a dispărut demult.”

Consider că o întreagă generație de intelectuali s-a format în perioada comunistă și din „lectura interzisă” și, de asemenea, fenomenul bibliotecii de acasă ar putea explica, alături de alte modalități de „rezistență prin cultură” felul în care, după căderea regimului comunist, elitele au redat locul cuvenit cărților interzise.